Jean A.G. Jüngen

Doodslagers en hun pakkans in het zestiende-eeuwse Amsterdam

1. Vluchten of niet?

'Hij keek naar alle kanten, en toen hij zag, dat er niemand was, sloeg hij de Egyptenaar dood en verborg hem in het zand'. Zo beschrijft het boek Exodus de doodslag die de beoogd leidsman van de Hebreeën - hij is nog niet 'geroepen' - begaat aan een opzichter die israëlitische dwangarbeiders heeft afgeranseld. Arbeiders die, zo men meestal aanneemt, bezig waren fortificaties te bouwen voor Ramses II.

'Weer een beul minder', leerde ik op de lagere school. Maar dat was in de jaren vijftig. Dat Mozes' eigen Hebreeën hun voorvechter op zijn minst met gemengde gevoelens moeten hebben bezien, kreeg toen wat minder nadruk. Spijtig genoeg, want hun reactie is - blijkens het verhaal - veelzeggend. Als Mozes enige tijd later een vechtpartij tussen twee van hen wil beslechten en in dat kader aan de schuldige vraagt 'Waarom slaat gij uw naaste?', krijgt hij als antwoord: 'Wie heeft u tot overste en rechter over ons aangesteld? Denkt gij soms mij te doden zoals gij de Egyptenaar gedood hebt?' Kennelijk is de doodslag ondanks de voorzorgsmaatregelen gezien en, wat belangrijker is, niet in orde bevonden. De getuigen wensen Mozes' leiderschap niet te erkennen. Zij zien hem als privé-persoon. Binnen dat kader hebben zij niet tot 'zelfverdediging' kunnen concluderen of tot 'ongeluk', zelfs niet tot 'bloedwraak': een verschijnsel dat er ook toen niet diende te zijn, maar waarvoor zij mogelijk enig begrip hadden kunnen opbrengen als er van een talio-vergelding sprake was geweest. De aard van de wraakneming - want laten we maar aannemen dat het daarom ging - stond echter in geen verhouding tot het afranselen.

De getuigen hebben met andere woorden een volstrekt ongeoorloofde, tevens buitenproportionele eigenrichting meegemaakt. Zij zagen Mozes zondigen tegen de Mozaïsche wetgeving die enkele hoofdstukken later wordt uitgelegd.

Al kon de dader dat laatste toen nog niet weten, hij wist dat er voor zijn handelwijze geen verontschuldiging bestond. Hij had tenslotte niet voor niets om zich heen gekeken voordat hij de fatale klap gaf. Hij was nu zelf in levensgevaar. Vandaar het slot van deze episode: 'Daarop werd Mozes bevreesd, want hij dacht: Voorwaar, de zaak is bekend geworden'. Vervolgens

'vluchtte (hij) voor Farao en zocht verblijf in het land Midian.'[1]

Voor we nu toegeven aan de verleiding Mozes' verhaal verder te volgen - te beginnen met de scene bij de waterput, waar hij de beeldschone Zippora ontmoet die hem het leven voortaan zal veraangenamen - terug naar de werkelijkheid die de aanleiding vormt tot dit artikel: ieder die een levensdelict pleegt komt voor de vraag of hij zal vluchten of niet.

Als hij tot vluchten besluit, waarom? Misschien omdat hij als bij donderslag tot het besef gekomen is dat hij een ethisch verwerpelijke daad heeft verricht. In dat geval vlucht hij uit afschuw. Prozaïscher en vaker voorkomend, naar ik vrees, is de drijfveer die we ook bij Mozes vinden: de angst voor de wrekende gerechtigheid van de kant van de familie of via de justitie, gebaseerd op de wetenschap of het vermoeden dat tussen de dader en de dood van het slachtoffer een verband zal worden vastgesteld. De zaak is 'bekend geworden' of 'zal bekend worden', hetzij omdat er getuigen zijn, hetzij omdat een verdenking wel erg voor de hand ligt, bij voorbeeld als het gaat om echtelieden die langdurig en publiekelijk in onmin leven.

Soms echter is vluchten niet nodig, of zelfs ongewenst. Levensdelicten lenen er zich voor begaan te worden op plaatsen waar, en op momenten waarop men zich ongezien waant. Reden waarom iedere stad of streek, onafhankelijk van eeuw of continent, een hiërarchie van onveilige plekken bezit: bepaalde parken, laantjes, straten, stegen of bruggen die ieder verstandig mens probeert te vermijden, met name 's avonds, omdat er dan zo weinig volk is. Wie onder dergelijke omstandigheden een levensdelict pleegt mag er doorgaans op rekenen zijn bestaan onopvallend te kunnen voortzetten, vooropgesteld dat er niet al voor de doodslag een betrekking tot het slachtoffer bestond.[2] Vluchten onder deze condities is een ander woord voor aandacht trekken.

Conclusie: als een dader zijn positie ten opzichte van het slachtoffer helder voor ogen heeft, de omstandigheden waaronder de doodslag plaatsvond correct taxeert en op grond van die informatie de wijk neemt of juist niet, dan heeft hij een goede kans om uit de boeken te blijven. Tot voor kort betekende dat: hij overleeft zijn daad maar hij laat geen spoor na. Maakt hij een taxatiefout of komt hij aan redeneren niet toe, dan dalen zíjn kansen scherp maar die van de historicus stijgen. Een dader van dit laatste type - net als Mozes verbonden met de Tien Geboden - vinden we in Kieslowski's film 'Thou shalt not kill. A short film about killing'. De onhandigheid waarmee hij zijn slachtoffer ombrengt, zo anders dan Mozes, voorspelt al hoe het met hem afloopt. Geheel in de ban van zijn buit, de auto van de taxichauffeur die hij heeft gedood, begeeft hij zich naar een vriendin om haar zijn nieuwe verworvenheid te demonstreren. Zij echter is een goed staatsburger. Vijf minuten

1 Bijbel (NBG-vertaling): Exodus, 2: 11-22.

2 Vgl. Kees Schaepman, Enge plekken. De dode hoeken, griezelige tunnels, kale pleinen enge stations en andere onveilige plaatsen in Nederland. Een reportage. Vrij Nederland, 24 october 1987.

voor de executie schieten de veroordeelde de traumatiserende gebeurtenissen uit zijn jeugd te binnen die hem tijdens zijn proces hadden kunnen redden.

2. Omstandigheden

In het voorgaande werd het succesvol verdwijnen beschreven in termen van capaciteiten van de dader, een factor die men kan zien als min of meer tijd- en plaatsloos. Er zijn echter ook factoren die in hoge mate door tijd en plaats worden bepaald. Ik noem er twee, waarbij ik mij nu verder beperk tot het zestiende-eeuwse Amsterdam.

Ten eerste de politiële en justitiële organisatie. Hierbij moet men onderscheid maken tussen mogelijkheden en intenties. De mogelijkheden verwijzen met name naar de beperkte communicatie die er toen tussen de autoriteiten bestond. Daarmee bedoel ik niet dat de Amsterdamse schout geen contacten onderhield met zijn collega's in de omringende steden, of met de baljuwen op het platteland. Het tegendeel was het geval. Wel was er het tijdsaspect. Als een op zich geïdentificeerde dader met succes gevlucht was, kon men slechts door middel van bodes een signalement doorgeven. Of dit een succesvolle strategie was, is de vraag. De omgekeerde weg lag meer voor de hand: als iemand was aangehouden voor een bepaald soort delict gebruikte men het verhoor om vast te stellen of het om een recidive ging. Bij geweldsdelicten schroomde men bovendien niet om van de tortuur gebruik te maken. Bekende men een vorig delict dan kon de schout contact opnemen met een collega. We zullen deze gang van zaken in het vervolg nog tegenkomen.

Wat de intenties van de betrokken ambtenaren betreft, doel ik niet alleen op het gebrek aan vakmanschap en betrouwbaarheid in de kring van 's Heeren dienaeren', de latere 'rakkers': een beeld dat de literatuur ons aanreikt. Coornhert hekelt immers in zijn Boeventucht ook 'der Bailliuen ende Schouten slapheyt', die naar zijn mening hierin bestaat dat zij liever de weinige welgestelden vervolgen, van wie via boeten en confiscaties inkomsten te verwachten zijn, dan de vele criminele armen die na hun aanhouding alleen maar geld kosten.[3] Of Coornhert het vervolgingsklimaat van zijn tijd met deze uitspraak recht deed, staat te bezien. Anderzijds moeten we toegeven dat hij zich in zijn Boeventucht eerder een practicus toont dan een man met volstrekt wereldvreemde fantasieën.

De tweede factor die in dit rijtje thuishoort is de mate van onveiligheid van de omgeving. Het aantal onveilige locaties was in het zestiende-eeuwse Nederland zeker groter dan nu. Straatverlichting bestond alleen in de steden, op strategische plaatsen. De 'wakers deser stede' zullen ongetwijfeld hun best

3 Dirck Volckertszoon Coornhert, Boeventucht. Naar de eerste druk van 1587 uitgegeven en van commentaar voorzien door Arie-Jan Gelderblom, Marijke Meijer-Drees en een werkgroep van Utrechtse neerlandici. Muiderberg, Coutinho, 1985, blz. 70-71.

hebben gedaan, maar ook zij konden slechts op één plaats tegelijk zijn. Buiten de steden kon de 'huysman' zich slechts verschansen, in de hoop dat de 'traghe ezels, verwoedighe beren en de geltgierige ja bloetgierige wolven', zoals Coornhert de ontspoorde arme zwervers noemt, zich tot het erf zouden beperken.[4]

Met andere woorden, naast de persoon van de dader beïnvloedden niet alleen de intenties en mogelijkheden van het vervolgingsapparaat het niveau van de pakkans, ook de - in dit geval - in overmaat aanwezige gelegenheid een ander ongezien van het leven te beroven.

Dat deze factoren daarmee ook de representativiteit van de zestiende-eeuwse verhoorboeken en criminele vonnissen hebben aangetast, is duidelijk. Wie uitspraken wil doen over de vraag hoe groot het probleem van de fatale geweldscriminaliteit toen eigenlijk was en wat voor mensen de daders waren, heeft aan dit materiaal alleen niet genoeg. Een gunstig toeval heeft er toe geleid dat we met betrekking tot het zestiende-eeuwse Amsterdam ook andere gegevens tot onze beschikking hebben.

3. De 'Justitieboeken'

'Behalve het berechten van gepleegde misdrijven en begane overtredingen hadden in vervlogen eeuwen de leden van de schepenbank ook nog tot taak, vast te stellen of onbekenden, van wie het stoffelijk overschot op straat, aan de weg, in het water, in een bewoond pand, in een schuur, in een hok enz. was aangetroffen, al dan niet ten gevolge van een misdaad waren gestorven.' Aldus A. Hallema in 1963, in een studie over de Amsterdamse lijkschouwingsrapporten in de tweede helft van de zestiende eeuw.[5] De secretarissen van de schepenbank noteerden deze verslagen in de Justitieboeken, een verzameling aantekeningen van strafrechtelijke aard. Men vindt er teksten van complete vonnissen in strafzaken, van borgtochten en van tussenvonnissen inzake het toepassen van de tortuur. Tevens vindt men er opmerkingen in de marge over recidive, strafvermindering, over het verloop van de executie en over bijpassende passages in het *Register vanden Confessyen*, de verhoorboeken.

Het is niet onbegrijpelijk dat de lijkschouwingsrapporten juist in de Justitieboeken terecht kwamen. Bij het verslag doen van een lijkschouwing ging het in de praktijk vaak om het melding maken van een feit dat wegens zijn strafbare karakter niet vergeten mocht worden. Zeker wanneer de dader gevlucht was. Het op deze wijze verslag doen paste zo uitstekend bij het tweeledig functioneren van de Justitieboeken: enerzijds als verzamelplaats van

4 Boeventucht, blz. 64-65.

5 A. Hallema, Ontwikkelingsgang van de lijkschouwingsrapporten te Amsterdam, voornamelijk in de tweede helft van de 16e eeuw. Tijdschrift voor Geneeskunde, 107 II, nr. 42, 1963, blz. 1922-1980.

strafrechtelijke notities - als bron van jurisprudentie - anderzijds als archief waarin men gegevens kon vinden over een eventueel crimineel verleden van een verdachte - als verzameling deels anonyme strafbladen.

Het systeem van ongelijksoortige verslagen in één band kon natuurlijk alleen bestaan bij gratie van een gering aantal vermeldingen per jaar, hoogstens enkele tientallen. Toen in de zeventiende eeuw de Amsterdamse bevolking explosief groeide was het dan ook met deze wijze van noteren gedaan. De lijkschouwingsrapporten werden voortaan apart geadministreerd in de 'schouwregisters'; de vonnissen die op instigatie van de substituut-schouten waren geveld kwamen terecht - weliswaar tijdelijk - in de 'substituut-schouten Justitieboeken', et cetera. Aangezien het patroon volgens hetwelk men in de negentiende eeuw het Amsterdams rechtshistorisch bronnenmateriaal heeft beheerd, vrij grillig is - men heeft de inhoud van bepaalde kasten verscheurd die in de weg stonden - is het aantal perioden waarvan wij zowel de criminele vonnissen als de lijkschouwingsrapporten bezitten, beperkt. Deze perioden zijn daarom extra waardevol: zij stellen ons in staat om voor die bewuste jaren enerzijds de pakkans te berekenen van de plegers van levensdelicten, anderzijds hun sociale identiteit nader te beschrijven.

4. Levensdelict en pakkans

> 'Jan Janszoen van Delft is achtervolgende vonnisse van Schepenen op huyden mitten swaerde geexecuteert, omme dat hij sonder pyne bekent heeft een dootslach anden persoen van Cornelis van der Goude gedaen te hebben, in Zeelant, daer of hij gheen kennisse en hadde noch den vrunden versoent; ende dat hij veel diverye bedreven heeft ende als eenen speckhaeler den huysman lastich geweest, horen glaesen vuytslaende ende diergelycke fortsen. Actum den XXV sten octobris XV C XXV, presentibus die schout, alle die burgemeesteren ende alle die schepenen, demto Frans Claeszoen.'[6]

Dit is het eerste vonnis wegens doodslag in de Justitieboeken, anno 1525. Het is tevens het eerste vonnis wegens doodslag van de periode die wij hierna zullen bespreken: 1524-1565.[7] De jaren 1570, 1580 en 1590 zullen als illustratie dienen.[8]

6 GAA, RA (=Gemeentelijke archiefdienst Amsterdam, archief 5061, inv.nrs.) 567, fol. 7'.

7 Onder 'jaren' versta ik in dit artikel 'Amsterdamse jaren': periodes lopend van 1 februari tot en met 31 januari. De reden is dat per 1 februari - Maria Lichtmis - nieuwe schepenencolleges plachten aan te treden. Aangezien de politieke kleur van deze colleges kon verschillen - en daarmee hun opvatting over misdaad en straf - is het nuttig 1 februari aan te houden als begin van het jaar.

8 De genoemde periode en de losse jaren lijken vrij willekeurig te zijn gekozen. Dat is geenszins het geval. De gegevens uit de jaren 1570, 1580 en 1590 zijn afkomstig uit twee scripties waarop ik destijds afstudeerde: Een stad van Justitie? Een verkenning van misdaad en maatschappij in Amsterdam, in de tweede helft van de 16-de eeuw. Vrije Universiteit Amsterdam, Fac. der Rechtsgeleerdheid, 1979, en God betert. De Amsterdamse lijkschouwingsrapporten in de jaren 1560, 1570, 1580 en 1590. Vrije Universiteit Amsterdam, Fac. der Letteren, 1982. Het materiaal met betrekking tot de periode 1524-

Het aantal strafvonnissen in bovengenoemde periode van 42 jaar bedroeg 1103, het aantal lijkschouwingen 646. Om een indruk te geven van de delicten die tot de strafvonnissen leidden, het volgende overzicht. Genoemd worden de delictcategorieën in de mate waarin zij een rol speelden. Anders gezegd: hoevaak een bepaalde delictcategorie een element vormde van het totaal aantal delictcategorieën per strafzaak.[9]

Delictcategorieën als element per strafzaak, 1524-1565

		(N = 1103)
levensdelicten	38	3,4
mishandeling	80	7,3
kwetsen van de eer	35	3,2
vermogensdelicten	702	63,6
delicten tegen het overheidsapparaat	154	14,0
delicten tegen de openbare orde	484	43,9
zedendelicten	47	4,3
politieke delicten	92	8,3
religiedelicten	225	20,4

Bedroeg het aantal in de strafvonnissen vermelde levensdelicten dus maar een fractie van het geheel, bij de lijkschouwingen lag de verhouding geheel anders:

Doodsoorzaken volgens lijkschouwingen, 1524-1565

		(N = 646)
geweld (excl. oorlog, pol. moord en zelfdoding)	344	53,3
zelfdoding	19	2,9
verdrinking vanuit schip	83	12,8
verdrinking vanaf de kant	128	19,8
bedrijfsongevallen	24	3,7
overige ongevallen	34	5,3
onverklaarbare ziekte	8	1,3
geen doodsoorzaak aangegeven	6	0,9

Om uit deze gegevens iets naders te kunnen concluderen over een pakkans inzake levensdelicten, is nog een aantal aanvullingen en correcties nodig.

Om te beginnen is het begrip 'pakkans' verwarrend. Hoe moeten wij het afgrenzen? Wij hebben immers te maken met bronnenmateriaal afkomstig van een lokale rechtspraak, terwijl materiaal van andere steden niet in vol-

1565 is afkomstig uit de database die ik heb aangelegd met het oog op mijn proefschrift, met de werktitel Buitenlanders en de Amsterdamse strafrechtspleging 1524-1635. In dit boek worden drie perioden met elkaar vergeleken, onder andere met betrekking tot de vraag in hoeverre immigranten door de schepenbank anders behandeld werden dan ingeborenen of mensen uit de omgeving. De drie perioden waar het om gaat zijn 1524-1565, 1613-1623 en 1627-1635. De belangrijkste bron wordt gevormd door de Justitieboeken van die jaren.

9 Een verantwoording van de hier gehanteerde indeling in delicten is te vinden in mijn in noot 8 genoemde proefschrift.

doende mate beschikbaar is om een landelijk beeld te kunnen vormen. 'Pakkans' betekent hier daarom in eerste instantie 'lokale pakkans': de kans dat iemand die in Amsterdam een levensdelict pleegt door de Amsterdamse overheid daarvoor wordt vervolgd. Verder wordt buiten beschouwing gelaten dat iemand buiten de geselecteerde jaren een delict kan hebben gepleegd, terwijl hij binnen deze periode wordt vervolgd, en andersom.

Hoe dan de lokale pakkans te definiëren? Voor de hand ligt de formule: $P_l = T_v : T_a \times 100$ waarbij de volgende betekenissen en cijfers horen:

T_a (363): het totaal aantal plegers van levensdelicten die hun daad binnen Amsterdam volbrachten (363), bestaand uit de som van:
T_v (28): alle daders getraceerd via de strafvonnissen (38), minus degenen die hun daad met zekerheid buiten Amsterdam hebben gepleegd (10), en
T_l (335): alle daders getraceerd via de lijkschouwingen (342), minus de daders die ook in de strafvonnissen voorkomen (7).[10]

De uitkomst is bijgevolg 28 : 363 x 100 = 7.7 procent. Anders gezegd: binnen de onderzochte periode kwam, als het om levensdelicten ging, hoogstens één op de 13 'Amsterdamse daders' voor het Amsterdamse gerecht. Waarom 'hoogstens'? De factor 'T_v' is enigszins onzeker: dat van de groep van 38 daders tien hun delict met zekerheid buiten Amsterdam pleegden betekent niet dat de overige 28 met zekerheid tot de groep 'Amsterdamse daders' moeten worden gerekend. Het bronnenmateriaal spreekt zich over de delictplaats soms niet uit. Een en ander betekent dat de lokale pakkans gemakkelijk lager kan zijn geweest: het overgaan van slechts vijf daders van de groep 'Amsterdam' naar de groep 'buiten Amsterdam' heeft al tot gevolg dat de pakkans komt op 23 : 358 x 100 = 6.4 procent. Een kans van bijna één op 16.

Nog twee laatste opmerkingen over het onderwerp 'pakkans'. Ten eerste: de Justitieboeken maken duidelijk dat binnen het onderzochte tijdvak tien van de 38 voor doodslag vervolgden hun daad buiten Amsterdam hebben gepleegd. Opgepakt voor iets anders bekenden zij schuld aan een levensdelict, soms zonder veel aandrang van de ondervragers.[11] Dat betekent dat personen die hun 'quaet leven' voortzetten, er mee moesten rekenen dat zij hun ooit gepleegde doodslag eens zouden bekennen. Maar hoeveel kans had een suc-

10 Het verschil tussen het totaal aantal daders op grond van de lijkschouwingen en het aantal slachtoffers komt op rekening van Cornelis Goertsz, schoenlapper, die op 9 juli 1551 drie personen tegelijk ombracht, te weten Michiel Jansz, doogscheerder, Doede Pietersz, stoeldraaier en Lauwerens Cornelisz, schoenlapper 'gesteken elcx in hoer luchter borst des morgens omtrent zes uren, daervan (zij) terstondt op staende voet gesturfen ende deser werelt (God betert) overleden (zijn) geweest.' (RA567, fol. 193)

11 RA567, fol. 321. Jacob Jansz alias 'Moeye Jaep' bekent een doodslag op 'Henrick Henricxz van Deventer, snijdergeselle' en bovendien dat hij heeft geprobeerd 'inden voorleden somer eenen wevergeselle met hulpe van noch eenen assistent met gewelt van den Diemerdijck te stoeten ende zijn gelt tontnemen'. Er is geen tortuur toegepast. Jacob Jansz wordt op 20 februari 1563 veroordeeld tot de galeien.

cesvolle vluchteling, tevens pleger van een levensdelict, dat hij dat zou doen? Het is moeilijk te zeggen. Als we de 'groep van tien' - delict met zekerheid buiten Amsterdam gepleegd - nader bezien, blijkt wel dat in zes gevallen de bekentenis na toepassing van de tortuur werd verkregen, en ook dat zes van hen werden opgepakt voor een delict in de sfeer van openbaar geweld en 'vele en menigvuldige dieverijen'. Maar als we ons realiseren dat van het totaal aantal strafvonnissen, 1103, er ruim 400 een connectie hadden met een of andere vorm van openbaar geweld en ruim 700 met een of andere vorm van diefstal - veelal in combinatie - dan stelde het risico van 'doorslaan' kennelijk niet al te veel voor.[12]

Bij vier delinquenten van de 'groep van tien' laat de bron op zich de mogelijkheid open dat zij gericht werden aangehouden, met andere woorden dat de autoriteiten van hun bestaan en hun daden op de hoogte waren. De bron vermeldt hier namelijk geen ander delict. In twee gevallen gaat het om meervoudige moordenaars. Adriaen Lievensz Cock werd in october 1535 geradbraakt 'ter cause van vijff ofte zess moorden bij hem gedaen oft helpen doen anden persoenen van een viscoeper van Mechelen ende een scipheer(!) van Gorchom, zijn knecht, met zijn huysvrouwe ende kinderen.'[13] Ook geradbraakt, in september 1538, werd Harman Staelhoet van Lübeck, die drie slachtoffers op zijn geweten had: Harman Drayer van Hamburg - te Riga - en twee vrouwen in Lübeck.[14] Dat van deze beiden in Amsterdam een signalement heeft bestaan lijkt niet waarschijnlijk: het waren buitenlanders die hun delict buiten de Nederlanden, dan wel deels buiten Holland hadden gepleegd. Meer kans hebben we misschien bij Job Lambertsz, bootsgezel van Alkmaar. Hij werd in juni 1546 onthoofd 'ter cause hij een nederslach geleden omtrent twee jaeren, naar inhoudende zijn confessie, hadde geperpetreert buyten de Dampoort van Middelburch, in den persoene van een vreemdt man dien de voors. Job nyet en wist te nomineren.'[15] Ook met betrekking tot Simon Arysz, ook van Alkmaar, is het denkbaar dat de Amsterdamse schout hem kende. Simon had in 1563 in Alkmaar een doodslag gepleegd, was niet 'terecht gekomen' en dus bij verstek veroordeeld tot verbanning 'op zijn lijf', alles 'blijckende bij t vonnisse van 9 Dec. 1563', aldus de Justitieboeken. Hoe de schepenen aan dat Alkmaarse vonnis kwamen staat niet vermeld. Op 26 september 1564 wordt Simon Arysz in Amsterdam voor zijn Alkmaarse delict - geluk

12 Dat stug volhouden inderdaad resultaten afwierp illustreert het volgende vonnis: 'Jacob Olofsz Gelsterman(?), geboeren tot Perinroo inden karspel van Will, es op huyden, achtervolgende vonnisse van scepenen daer aff gewesen, by der koorde getorqueert byden scarprechter; vuyt voorgaende inditiën ende suspitiën hy dieft ofte moort geperpetreert zoude hebben, overmits hy, clouck ende gesont van lichaeme, hem vervordert heeft mit onbehoorlicken manieren te gaen bedelen binnen deser stede, by hem hebbende over oft omtrent hondert en LX Joachimdalers ende eenige andere penningen, sonder dat de voors. Jacob yet ter torture tot zyn belastinge bekent heeft gehadt, anders dan dat hy gebedelt hadde om zyne penningen te spaeren ...' (4 december 1540, RA567, fol. 102^{v}.)

13 RA567, fol. 65^{v}.

14 RA567, fol. 88^{v}.

15 RA567, fol. 145^{v}.

bij een ongeluk - veroordeeld tot de galeien.[16]

Tweede opmerking, concluderend: welke betekenis moeten we in het licht van de gepresenteerde cijfers hechten aan wat Coornhert ons meedeelt over de 'hope van ongestraftheyt', zijn verwoording van ons begrip 'pakkans'? Coornhert heeft het immers, als hij deze term gebruikt, over de 'rabbauwen', een groep die men niet zonder meer gelijk kan stellen aan 'plegers van levensdelicten': onder 'rabbauwen' verstond men zwervers die leefden van roof en straatschenderij, een leefwijze die met zich mee bracht dat zij zo nu en dan een levensdelict pleegden. Coornherts' geklaag over de 'hope van ongestraftheyt' betreft dus slechts de beroepscriminelen uit onze doelgroep. Blijft over zijn verzuchting dat er de afgelopen decennia zonder resultaat tien keer zoveel schavotstraffen zijn uitgedeeld dan voordat de plakkaten tegen de vagebonden in werking traden: de strafrechtspleging is in Coornherts' optiek een ontwricht systeem geworden dat ondanks het sterk gestegen aantal veroordelingen niet in staat is de 'hopelijcke' - lees: massale - 'toeneminge des oncruyts' in te dammen, met als grote schuldige de burgeroorlog.[17] Een dergelijke uitspraak zweemt, naar mijn mening, naar een breder pessimisme dan een dat alleen betrekking heeft op het stijgend aantal beroepsmisdadigers. De pakkans heeft zich in verhouding tot de periode vóór de burgeroorlog in algemene zin in ongunstige richting ontwikkeld.

Als deze gedachtengang klopt is in het derde kwart van de zestiende eeuw de kans dat men een moordenaar voor het gerecht kon brengen wel haast verdwijnend klein geweest. De cijfers van de jaren 1570, 1580 en 1590 ondersteunen deze gedachte: de genoemde jaren leveren één 'Amsterdamse' en één 'andere' dader op tegen dertig geschouwde geweldsdoden.[18]

5. Profielschets mogelijk?

Wat voor soort mens was de zestiende-eeuwse doodslager? Een desperado zonder vaste woon- of verblijfplaats? Een brave burger met adrenalineproblemen? Of zijn dit soort vragen onzin en moeten we er ons bij neerleggen dat een algemene omschrijving wel niet te geven zal zijn. Kijkend naar onze eigen

16 RA567, fol. 345. Enkele bladen vóór deze passage vinden we, in een vergelijkbare zaak, de motivering van de galeistraf: '... gelet op de Ordonnantie van de Co. Mat. waarbij den Officiers gelast (!) werdt de vagabunden ende delinquanten te doen condempneren omme opte galeyen gevoert te werden ...' (RA567, fol. 321). De ordonnantie in kwestie is - blijkens RA567, fol. 271 - de 'Ordonnantie vanden XXI sten July lestleden (1558) op de vagabunden, leechgangers en gelijcke persoonen vuytgegeven'. In januari 1559 vinden we trouwens ook een bredere omschrijving, waarvan onderdeel is de eigen bevoegdheid van de schout om de galeistraf te eisen of niet: '... oick regardt genomen opte Ordonnantie van de Co. Mat. ons G(henadige) H(eere), wairbij allen rechteren geoirloift werdt de corporeele correctiën ende oick de pene des doots te converteren in pene van opte galeijen gebracht te werden, daertoe de voirs. schout oick concludeerde ...' (RA567, fol. 275).

17 Boeventucht, blz. 68-69 en 70-71.

18 De Justitieboeken geven de volgende totalen: geweldsdoden: 13 in 1570; 3 in 1580; 14 in 1590. Voor zowel de 'Amsterdamse doden' als de 'andere doden' zijn die cijfers resp. 1, 0 en 0.

tijd is men geneigd de onmogelijkheid van een profielschets ook voor de zestiende eeuw te accepteren. Toch is er een groot verschil: de doorsnee pleger van een levensdelict is in de zestiende eeuw een aankomend vluchteling, iemand die nergens terecht zal kunnen, een zwerver in spé. Dit feit maakt het althans begrijpelijk waarom de gemiddelde stedelijke overheid in die 'periculose' jaren achter iedere zwerver een killer vermoedde.[19] In hoeverre deze vooringenomenheid enige realiteitswaarde bezat, moet blijken uit een nadere analyse van de daders.

Als uitgangspunt hierbij heb ik gekozen voor het opdelen van de daders in drie 'dadergroepen' die afzonderlijk aandacht verdienen: de mislukkelingen - geïdentificeerd en gevonnist - de matig succesvollen - min of meer geïdentificeerd maar niet voor de rechter gekomen - en de uiterst succesvollen - niet geïdentificeerd en spoorloos, hierna te noemen dadergroep I, II en III. Deze groepen, die evenals bij de berekening van de pakkans bestaan uit 'Amsterdamse daders', hebben de volgende omvang:

Dadergroepen plegers levensdelicten, 1524-1565

(N = 363)

Dadergroep I	28	7,7	gevonnist
Dadergroep II	292	80,5	geïdentificeerd
Dadergroep III	43	11,8	niet geïdentificeerd

Het percentage min of meer geïdentificeerden is dus hoog, maar aangezien iedere niet-gevonniste dader van wie ook maar iets bekend was onder deze noemer werd gebracht, is het nodig ook percentages te geven per identificatie-onderdeel: naam - en daarmee ook 'geslacht' -, leeftijd, herkomst en beroep.

Naast deze identificatie naar personalia zijn echter ook andere vormen van identificatie denkbaar: naar 'toedracht', naar 'motieven' en ook naar 'relatie'. Hoe lag de verbinding dader - informant? En welke inhoud had de relatie dader - slachtoffer?

6. Identificatie, informanten en obstructie

Voordat we overgaan tot de getallen eerst nog iets over het identificatieproces zelf en met name over de verhouding overheid - ingezetenen.

Het schouwen van een lijk had tot doel vast te stellen of er een strafbaar feit was gepleegd: een doodslag of een zelfdoding. Vandaar ook de samenstelling van de commissie van onderzoek: de schout, de substituut en/of de baljuw van Amstelland, en twee schepenen. Soms assisteerde een chirurgijn de commissie, soms een vroedvrouw. De schout of zijn vervangers namen in

19 Vgl. Simon Schama. Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw. Amsterdam, Uitgeverij Contact, 1988, blz. 577 e.v.

drie kwaliteiten deel aan het schouwen: als verantwoordelijken voor de praktische ordehandhaving, als ambtenaren belast met het opsporingsbeleid en als rechtsvorderaars. Als zij naar aanleiding van het onderzoek een strafbaar feit vermoedden, konden zij, door bij de schepenen hun eis en conclusie in te dienen, hen oproepen recht te spreken. Dit rechtspreken gold vanzelfsprekend de al of niet voortvluchtige daders die iemand anders hadden omgebracht, maar ook hen die zich zelf van het leven hadden beroofd. In dit geval moest niet alleen worden vastgesteld of de dader annex slachtoffer in gewijde aarde kon worden begraven, ook kon men het vermogen van een zelfmoordenaar confisqueren of beslissen dat zijn lichaam als dat van een terechtgestelde moest worden tentoongesteld.

De macht van de commissie was dus groot. Haar positie echter niet onomstreden. Haar optreden kon diep ingrijpen in zaken die de bevolking eigenlijk liever zelf regelde. Voorstelbaar is dat de schout een vervolging wilde instellen terwijl de familie al tot 'ongeluk' had geconcludeerd of, in het kader van een 'zoen', met de dader of zijn vertegenwoordiger wilde onderhandelen over een schadevergoeding. Als een dader door de overheid werd gevonnist hielden de nabestaanden daar niets aan over.

De teksten van de lijkschouwingen maken inderdaad aannemelijk dat er soms geen vervolging werd ingesteld omdat familie en vrienden van het slachtoffer de schout expliciet of met zoveel woorden vroegen dat niet te doen. De groep daders die deze tegemoetkomende houding te beurt viel was echter klein: 22 personen, ofwel zes procent van het totaal. De argumentatie die de schout te horen kreeg liep uiteen. In drie gevallen verklaarden de informanten dat het slachtoffer zijn dood aan zichzelf te wijten had. In twaalf gevallen oordeelden zij dat er sprake was van ziekte, ongeluk of onopzettelijkheid. Daarnaast probeerden familieleden in zeven gevallen op een indirecte manier de schout ervan af te houden een vervolging in te stellen: zij benadrukten dat een vervolging wat hen betreft niet hoefde, hoewel zij de dader niet nader wisten te beschrijven.

Enkele voorbeelden. Reinier Jansz van Kampen is 'onnoselijcken gevallen in een messe dwelck in de hant hadde Frederick Arentsz', ook van Kampen. De familie acht zichzelf wel benadeeld, maar concludeert, in tegenstelling tot wat de schout - waarschijnlijk terecht - denkt, tot ongeval. Dat moeten zij dan maar eens komen uitleggen:

> 'Op huyden zijn in rechte gecompareert Jan Fredericxz van Campen, vader van wijlen Reynier Jansz, ende Gerijt Jansz, broeder van den zelven Reynier. Die welcken bij Mijnen Heeren vanden Gerechte gevraecht zijnde wien zij beschuldigden in den doot vanden voors. Reynier Jansz, hebben daerop geantwoort ende geseyt dat zij nyemant dair inne beschuldigden maer tselve gelden ende achten voor een merckelick ongevall. Ende alsulcx minlycken om Goeds willen vergaven, zoe vele in hen was, tgunt

daerinne tegen henluyden (!) misdaen mach wesen.'(6 september 1545)[20]
Simon Fetgensz van Staveren, in dienst op de Lastage, is door Anne Olfertsz, ook van Staveren, met een degen gestoken boven in zijn linker been. Daaraan sterft hij na tien dagen:

> 'Ende nadat bij Mijnen Heeren vanden Gerechte gevraecht was wie geleyt worde inden voors. nederslach, hebben daerop Fetgen Sijboutsz ende Griet IJsbrantsdochter, vader ende moeder, ende Geerte Claesdochter, huysvrouwe vanden voors. Simon Fetgensz geantwoort ende geseyt dat de voors. Anne Olfertsz tfaict gedaen hadde, maer dat zij hem tselve minlycken van Goods willen hadden vergeven ende alnoch vergaven.'(20 juli 1542)[21]

Soms vergaf het slachtoffer zelf de dader, voor hij stierf, zoals Bruyn Cornelisz van Amsterdam, wonend in de Sint-Nicolaasstraat, in zijn keel gestoken door Cornelis Willemsz:

> '... ende zeyden de vrunden daer ten huyse wesende dat de quetsinge bij de voors. Bruyn in zijnen leven vergheven was ende zijluden daerover gheen recht begeerden...'(1 juni 1536)[22]

Enkele slachtoffers hadden hun lot volgens de informanten aan zichzelf te wijten, zoals

> '... een Lambrecht van Utrecht die van Lenaert van Delff, in de wanderinge Conincxkint genaemt, drie quetsingen in zyn borst hadde daer aen hy haestlick gestorven ende doot gebleven es. Maer hadde nochtans de voors. Lambrecht den voorn. Lenaert van Delff eerst twee maell mit een doorne stock onder de voeten ghesmeten ...'(12 maart 1527)[23]

en Cornelis Remmersz, opgebaard in een huis in de Baafjessteeg, drie weken daarvoor met een 'opsteker' achter in zijn rug gestoken

> 'van eenen Engelbrecht Lambertsz, schuytvoerder, in de wereld nyet hebbende dan hij gaet ende staet ... van welcke quetsinge de voors. Cornelis op datum van desen inden Heer gerust es. Ende die moeder, voerts die vrinden ende magen, omme dat zy zeyden de voers. Cornelis die oirsake ende tfeijt op syn hals gehaelt hadde, den voers. Engelbrecht dyen doot minlick om Godts willen vergheven hebben.'(17 november 1532)[24]

Tenslotte een voorbeeld van een vader, Andries Appelcoper, die niet weet te zeggen wie zijn zoon Hubrecht zo dodelijk heeft toegetakeld, maar die de 'onbekende' dader wel wil vergeven:

> 'Op huijden hebben Meester Jan Hubrechtsz, Schoutt, Sijmon Louwerenszoon ende Jan IJsbrantszoon, Schepenen, geweest ten huyse van Andries Appelcoper, aldaer Hubrecht, des voors. Andries zoon, die gescrient boven

20 RA567, fol. 141v.
21 RA567, fol. 113v.
22 RA567, fol. 70.
23 RA567, fol. 11v.
24 RA567, fol. 34v.

der aerde stont, ghescouwedt ende geseen dat deselve Hubrecht twee quetsinghen in syn hoofde hadde, daer off deene geslagen was myt een bijell ende dandere, zoo tscheen, mijt een degen. Aen welcke quetsinghen deselve Hubrecht, nadat hij daeraen omtrent XIIII dagen cranck gelegen hadde gestorven is, wiens siele God genadich zijn wijlle. Ende naedat de voors. Andries Appelcoper bij mynen voors. Here de Schoutt in presentie vanden voern. Schepenen gevraecht was wye hij in de dootslach leyde, zeyde daerop antwoordende dat hij nyemande inden nederslach en leyde ende dat hij oick nijett en wijst wie dattet gedaen hadde, verghevende tselve daeraen misdaen was geheel ende all, om Godes willen.'(30 september 1524)[25]

'Vrunden en magen' die de inquisitoire neigingen van de overheid tegenwerkten vormden een minderheid - mag men op grond van het bovenstaande constateren, maar hoe stond het met de informanten als geheel? Wie waren de informatieverschaffers? Het volgende overzicht geeft het aantal plegers van levensdelicten over wie derden, blijkens de bron, mededelingen deden aan de schout. Achtereenvolgens worden genoemd: soort informant, naam informant vermeld, informant = naamloos collectief. Deze laatste omschrijving laat zien dat het aantal informatieverschaffende personen groter was dan het aantal keren dat van een bepaald soort informanten werd gebruik gemaakt. Voorbeeld: 'de buren' geldt als één informatiemelding in de categorie 'buren'.

Soort informanten plegers levensdelicten, 1524-1565

(N = 363)

familieleden slachtoffer	32	15	5
vrienden	28	5	23
buren	6	1	5
beroepsgenoten	6	4	1
stad- of streekgenoten	2	2	-
(para)medici	15	15	-
kroeggenoten	2	-	2
waard	1	1	-
'soe men seyde'	43	-	43
de dader zelf	1	1	-
het slachtoffer zelf	2	2	-
informant onbekend	182	-	-
geen informatie	43	-	-
	363	46	89

Toelichting: op grond van het overzicht dadergroepen wisten we al dat van 320 'Amsterdamse daders', dat is ruim 88 procent, min of meer bekend was wie zij waren. De uitsplitsing naar 'soort informant' maakt duidelijk waar die

25 RA567, fol. 3v.

informatie vandaan kwam: 46 keer van een met naam en toenaam genoemd persoon, 89 keer van een nader omschreven collectief en 3 keer van een anonymus. In 182 gevallen was er informatie beschikbaar maar missen wij de bron.

Een en ander betekent dat wij de graad van medewerking aan de opsporingsactiviteiten van de overheid 'hoog' moeten noemen - als het tenminste om levensdelicten gaat - zelfs als wij de 22 'zoenpogingen' op het totaal in mindering brengen. Aan het publiek heeft het niet gelegen. Dit resultaat geconfronteerd met het niveau van de pakkans maakt het niveau van Coornherts' klaagzangen alleen maar begrijpelijker.

7. De dader in cijfers

Nu wij geconstateerd hebben dat de gemiddelde doodslager in de zestiende eeuw wel geïdentificeerd werd maar niet aangehouden, zullen wij tenslotte ook zijn overige kenmerken beschrijven. De gegevens op basis waarvan dit gebeurt, zijn, als steeds, ontleend aan de Amsterdamse criminele vonnissen en lijkschouwingen uit de jaren 1524-1565. Onder 'daders' verstaan wij weer 'Amsterdamse daders'. Waar het zin heeft wordt onderscheid gemaakt tussen veroordeelden, geïdentificeerden en niet-geïdentificeerden.

Dat doodslag in het algemeen als een mannenactiviteit wordt beschouwd vindt ook in onze groep van 363 daders bevestiging: slechts zeven vrouwen werden gevonden. Van zes daders, niet-geïdentificeerden, weten we niet of zij man of vrouw waren. Moeten wij de daden van de zeven vrouwen classificeren als 'vrouwencriminaliteit'? Het lijkt er wel op: vier keer gaat het om een echtgenote die wordt beschuldigd van partnermoord, twee keer om een dienstmeisje dat een kind doodt - één keer per ongeluk, met een hooivork, en één keer bij wijze van infanticide - en één keer is er sprake van een waardin die een klant dodelijk verwondt.

Onder de groep echtgenotes springt de zaak van Katryn Petersdochter eruit. Zij wordt op verdenking van moord op haar man 'geapprehendeert, zeker tijt in hechtenisse gehouden ende ter cause van den voors. manslach gecauseert'. Maar de zaak neemt een opvallende wending: Katryn wordt 'ter bancke geleyt ... ende aldaer geëxamineert', maar 'sonder dat zij tvoors. feyt heeft willen belijden, zeggende haeren voorn. man hem zelven gequetst te hebben ende daeran gesturven te wesen'. Deze uitspraak op de pijnbank stelt de schepenen voor grote problemen: zij kunnen Katryn niet voor doodslag veroordelen, maar zij geloven haar niet:

> 'Ende alzulcx Mijne Heeren vanden Gerechte nyet en hebben kunnen bevinden dat zij haeren voors. man den quetsinge daer aff hij gesturven es, gegeven heeft, maer den voors. Mijne Heeren genouch gebleken es - zoe uyt de confessie vander voors. Katryn als uyter getuychenissen opden toecompst vanden voors. manslach ende regimente vande voorn. Katryn ge-

hoort - dat de selve Katryn haer over lange tijt zeer wederspannich, spitelicken ende qualicken tegens haeren voors. man gedragen, ende alsulcx hem tot andere tijden ook gewont, ende besondert ten tijde van zijner overlijdene, alleer hij gequest was, zeer scandelicke woorden ende quade manieren tegens hem gesproecken ende gebruyckt heeft gehad, zulcx dat haere ongeregeltheyt ende vertwifeltheyt tegen haeren voors. man gepleecht, wel een groote straffinge eysschende es ...'(13 februari 1534)

De Heeren kunnen het feit dat zij geen doodstraf mogen opleggen blijkbaar nauwelijks verkroppen. Het vonnis moet - volgens gebruik - beperkt blijven tot eeuwige verbanning op straffe van de doodstraf.[26]

Ook Mary Ringelaers, 'waerdinne inden Gulden Boom' verdient onze aandacht. Zij steekt op 10 juni 1534 een zekere Hans van 'Oistlandt ofte Pomeer' 'binnenbeens in (zijn) dije', in haar herberg. Een wel zeer drastische reactie op ongewenste intimiteiten, associeert men dan al gauw. Het justitieboek laat echter ook een andere mogelijkheid open. Enkele bladen voor de lijkschouwing van Hans van Oostland komen we hem nog eens tegen, maar nu als dader onder de naam Hans Oisterlinck. Hij blijkt op 20 december 1533 meester-chirurgijn Jacob Jansz te hebben doodgestoken. Bevatte Mary Ringelaers' daad een zekere hoeveelheid wraak? We zullen het nooit weten.[27]

Over de leeftijd van de hier te bespreken daders kunnen we kort zijn: de bron geeft slechts in een enkel geval een indicatie en slechts één keer wordt een getal genoemd. Meer informatie is er over de geboorteplaats van de geregistreerden. Voordat we het overzicht geven echter eerst een opmerking over de manier waarop in de zestiende-eeuwse Justitieboeken het item 'geboorteplaats' wordt behandeld. In de zestiende eeuw waren politiek, rechtspraak en economie nog in hoge mate een regionale kwestie. Voor grote en middelgrote steden waren zij zelfs een stadskwestie. Dat betekende dat de houding ten opzichte van 'eigen mensen' enerzijds en 'vreemden', 'gasten' of hoe men de niet-ingeborenen ook maar wil noemen, anderzijds, verschilde. Kortheidshalve verwijs ik hier naar de bladzijden in Schama's *Overvloed en Onbehagen*, die ik al eerder heb genoemd.[28] Kwamen mensen van buiten iets brengen of iets halen, daar ging het om. En als zij iets strafbaars gedaan hadden, waren de rechters dan wel bevoegd? Er zijn vonnissen bekend waarin de schepenen hun niet-bevoegd zijn expliciet uitspreken, omdat de dader geen onderdaan is van de koning, maar bij voorbeeld een Geldersman die zijn strafbare handeling buiten het koninklijk territorium heeft verricht. Het vragen naar de plaats van geboorte was dus, en om meer dan hierboven staat vermeld, essentieel. De Justitieboeken laten dan ook zien dat de schepenen de plaats van geboorte *precies* willen vaststellen: een gehucht of dorp wordt beschreven in termen van afstand tot een stad die men kent.

26 RA567, fol. 39^{v}.
27 RA567, fol. 39 en 41.
28 Vgl. noot 19.

Als een delinquent uit Amsterdam kwam noteerde men dit feit echter nauwelijks. Als we het aantal Amsterdammers van geboorte zouden gelijkstellen aan het aantal daders met de omschrijving 'hier ter stede geboren', komen we op een percentage van nog geen twee. Dat lijkt me niet reëel. Vandaar dat bij het volgende overzicht onder de categorie 'Amsterdam' wordt verstaan: alle daders van wie geen plaats van geboorte werd opgegeven, minus degenen onder hen van wie op andere gronden moet worden aangenomen dat zij niet in Amsterdam geboren waren. Een aanduiding als 'een jonggesel, nyet hebbende ter werelt dan hy gaet ende staet' wordt vertaald met 'geboorteplaats buiten Amsterdam, maar overigens onbekend', ofwel 'elders'.

Geboorteplaats plegers levensdelicten, 1524-1565[29]

(N = 363)

	I	II	III	%	320
Amsterdam	10	142	1	153	47,5
Nederland - rest	11	81	1	93	28,8
België, Luxemburg	2	10	-	12	3,6
Frankrijk	-	1	-	1	0,3
Duitsland	1	17	-	18	5,6
Scandinavië	1	1	-	2	0,6
Britse eilanden	1	-	-	1	0,3
Europa - rest	-	3	-	3	0,9
'elders'	2	37	41	80	12,2
Totaal	28	292	43	363	99,8

Toelichting: dadergroep III, de niet-geïdentificeerden, verstoort het beeld enigszins. Daarom hebben de percentages betrekking op de 320 geïdentificeerden. Opvallend is het hoge percentage daders 'van dichtbij': de invloed van de bevolkingsbeweging die enkele decennia later zo kenmerkend is, is nog afwezig. De Amsterdamse rechtspraak is nog in hoge mate een confrontatie tussen Noordnederlanders. Ook de gemiddelde fugitief is een Noordnederlander.

Over adressen en huisvesting van daders zegt het bronnenmateriaal niet veel. Twintig adressen werden gevonden. Daarnaast zijn er enkele verwijzingen naar het huis van een werkgever, het schip waarop men woont - twaalf keer - of de straat waarlangs men pleegt te zwerven - acht keer.

Veel meer informatie levert het onderwerp 'beroepen'. Van de 320 geïdentificeerden staat van 181 het beroep vermeld (bijna 57 procent). Het volgende overzicht geeft een indicatie naar sector:

29 De indeling van dit overzicht is gebaseerd op de huidige politieke grenzen, met dien verstande dat Duitsland als een geheel wordt beschouwd. Uiteraard zijn er ook andere indelingen mogelijk. In mijn proefschrift komen die ook aan de orde. De cijfers I, II en III verwijzen naar de 'dadergroepen'.

Beroepssectoren geïdentificeerde plegers levensdelicten, 1524-1565

(N = 320)

nijverheid	78	24,4
handel	3	0,9
visserij	1	0,3
scheepvaart	53	16,6
'horeca'	3	0,9
vrije beroepen	1	0,3
ongeschoold	19	5,9
ambtenaar	23	7,2
geen gegevens	139	43,4
	---	----
	320	99,9

Binnen de sector 'nijverheid' bevindt zich een duidelijke piek bij 'textielfabricage en -bewerking' (35). Sectoren als 'hout', 'ijzer' en 'bouw' zijn wel aanwezig, maar niet opvallend. Binnen de scheepvaartsector bestaat de grootste groep uit de schuitvoerders (26), gevolgd door bootsgezellen (7).

Opvallend is dat we bepaald niet alleen gezellen en knechts tegenkomen. Deze groep is weliswaar in de meerderheid, maar we vinden toch ook zelfstandige ambachtslieden - smeden, kuipers, een glazenmaker, een brouwer - hogere employé's - stuurlieden - en zelfstandigen buiten de nijverheidssector: schippers, bergenvaarders, een koopman, logementhouders. De diversiteit per sector komt misschien wel het beste tot uiting binnen de sector 'ambtenaren'. Hier vinden naast tien dienaren van de schout een kapitein van de wacht en zelfs een eskadercommandant: de 'overste vanden schepen van oorloghe vanden Stadthouder van Frieslandt'. Geweldpleging was ook in de zestiende eeuw niet het prerogatief van de lagere strata.

In hoeverre hadden de daders een binding met de stad? Het antwoord op deze vraag komt via twee overzichten. Het eerste betreft de juridische status van de delinquent binnen de stedelijke gemeenschap. De mogelijkheden zijn: poorter, ingezetene, geen gegevens.[30] Ook bij dit overzicht beperken wij ons tot de geïdentificeerden:

Juridische status geïdentificeerde plegers levensdelicten, 1524-1665

(N = 320)

poorter	21	6,6
ingezetene	89	27,8
geen gegevens	210	65,6
	---	-----
	320	100,0

30 Poorterschap werd in de Justitieboeken doorgaans expliciet vermeld, ingezetenschap niet. Daarom is onder de noemer 'ingezetene' de volgende reeks mededelingen samengebracht: 1. 'inwoner deser stede'; 2. er is een adres in de stad bekend; 3. er is een verwijzing naar een thuiswonend kind; 4. voor met zekerheid buiten Amsterdam geborenen: er is sprake van een aantoonbare beroepsuitoefening binnen de stad; 5. voor de overigen: er is een beroep vermeld.

Als we onderscheid maken tussen 'gevonnisten' en 'slechts geïdentificeerden' blijkt dat dit onderscheid hier uiterst beperkt is: van de gevonnisten was ruim 20 procent poorter en ruim 17 procent ingezetene; van de andere groep was weliswaar slechts vijf procent poorter, maar dit werd gecompenseerd door een percentage ingezetenen van ruim 28, zodat de percentages 'geen gegevens' hier schommelen tussen de 60 en de 66 procent.

Als laatste onderdeel de relatie tussen dader en slachtoffer. In hoeverre kenden zij elkaar? De verschillende relatievormen werden als volgt geclassificeerd: 'familie en vrienden', 'beroepsgenoten' en 'toevallige groep'. Onder het eerste cluster valt vanzelfsprekend de term 'vrunden en magen'. Maar ook als dader en slachtoffer dezelfde geboorteplaats hadden - exclusief 'Amsterdam' - werden zij aan deze groep toegevoegd: twee mannen uit Harlingen die elkaar in Amsterdam naar het leven staan mag men in de zestiende eeuw beschouwen als bekenden. Onder het begrip 'toevallige groep' verbergt zich voornamelijk het begrip 'kroeggenoten'. De tabel heeft betrekking op de gevonnisten en de geïdentificeerden.

Overzicht relatie geïdentificeerde plegers levensdelict - slachtoffers, 1524-1665

(N = 320)

familie, vrienden, streekgenoten	34	10,6
beroepsgenoten	70	21,9
leden van een 'toevallige groep'	26	8,1
geen gegevens	190	59,4
	---	-----
	320	100,0

Als we ons tot de bekende daders beperken is er dus sprake van een 40 - 60 verhouding. De niet-geïdentificeerde daders moeten buiten beschouwing blijven: men kan er niet van uitgaan dat het wel vreemden zullen zijn geweest.

8. Conclusies

Dit artikel was gewijd aan de identiteit van de Amsterdamse doodslagers in het tweede kwart van de zestiende eeuw. Als we tot slot de resultaten bij elkaar plaatsen ontstaat het volgende beeld.

De persoon die wij op het oog hebben was bijna altijd een man. De kans dat hij na zijn daad door de familie van het slachtoffer in bescherming werd genomen, omdat die meer zag in een zoenprocedure, was gering: zo'n zes procent. Dat wil echter niet zeggen dat hij voor de rechters kwam. Meer dan 90 procent van de daders ontkwam met succes. De pakkans was een procent of zes, zeven. Dat betekent dat een dader zichzelf in de praktijk tot dezelfde straf veroordeelde als waartoe hij ook *de facto* bij verstek veroordeeld werd, als de rechters die moeite tenminste wilden nemen.

Het hoge percentage succesvolle vluchtpogingen steekt scherp af bij het

eveneens hoge percentage geïdentificeerden: van slechts één op de 8.5 dader wisten de informanten geen beschrijving te geven. Jammer genoeg weten we ten aanzien van 57 procent van de geïdentificeerden niet van wie de informatie afkomstig was, maar desalniettemin konden toch enkele categorieën worden beschreven.

Duidelijk is in ieder geval dat in de jaren 1524-1565 de gemiddelde dader niet een volstrekt onbekende, naamloze buitenstaander was. Als het grootste deel van de moorden op het conto van rondzwervende desperado's had gestaan was het identificatieniveau veel lager geweest. Ook de gegevens over beroepen, juridische status en relatie dader - slachtoffer wijzen in de richting van een gemengde daderpopulatie, als we tenminste spreken in termen van gevestigden en buitenstaanders. De gegevens over de geboorteplaats van de dader onderstrepen het regionale aspect: driekwart van de daders was afkomstig van het grondgebied van het huidige Nederland, met sterke accenten op Amsterdam en de huidige provincies Noord- en Zuidholland.

Tenslotte: de jaren die wij hier hebben besproken noemde men al één decennium later de 'vredelicke tijden', dat wil zeggen de tijden vóór het hongerjaar, vóór de beeldenstorm, vóór het begin van de burgeroorlog en vóór het begin van de exodus uit de Zuidelijke Nederlanden. Die discrepantie heeft Coornhert ook gezien, blijkens zijn nadruk op *les misères de la guerre*. Er is daarom alle aanleiding zijn beschrijving van criminaliteit en strafrechtspleging anno 1580 buitengewoon serieus te nemen. Wij weten nu met welke *Idealzustand* hij zijn eigen tijd vergeleek.